

1.04 Strokovni članek

UDK 316.343-058.13(497.4Ljubljana)
929.52Demšar

Prejeto: 10. 1. 2009

Angelika Hribar

bibliotekarka – visokošolska sodelavka na Filozofski fakulteti v Ljubljani v pokoju, Prečna 3, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: angelika.hribar@volja.net

Dve oporoki. Družina Demšar iz Železnikov in nastajanje meščanstva v slovenskem prostoru

IZVLEČEK

Prispevek prinaša oporoko Elizabete Demšar (1783–1843) iz Železnikov, ki je z zapuščino omogočila svojim hčeram, da so se lahko omožile z ljubljanskimi meščani in kasneje v Ljubljani postale hišne posestnice. V prispevku je predstavljenih tudi nekaj zanimivih rodbinskih povezav z bolj ali manj znanimi in zaslužnimi Slovenci. Sledi še oporoka Elizabetine hčerke Antonije Žužek, ki se je rodila v Železnikih, umrla pa v Ljubljani leta 1903.

KLJUČNE BESEDE

Železniki, Ljubljana, rodbina Demšar, Peterka, Vega (Jurij Vega), Plautz (Plavc), Kastl, Žužek, Vencajz, Brejc, Lapajne, Derč, Nagode, Pirnat, Kavčnik, oporoke, rodoslovje, meščanstvo

ABSTRACT

TWO TESTAMENTS.

THE DEMŠAR FAMILY FROM ŽELEZNIKI AND THE DAWING OF THE BOURGEOIS MIDDLE CLASS ON THE HISTORY OF SLOVENIA

The article displays the last will and testament of Elizabeta Demšar (1783–1843) from Železniki, whose bequest made it possible for her daughters to marry into Ljubljana's burgher families, and later to become house owners there. Some interesting family relations with prominent and distinguished Slovenes are portrayed, and the last will and testament of Elizabeta's daughter Antonija Žužek is presented, who was born in Železniki, and died in Ljubljana in 1903.

KEY WORDS

Železniki, Ljubljana, Demšar, Peterka, Vega (Jurij Vega), Plautz (Plavc), Kastl, Žužek, Vencajz, Brejc, Lapajne, Derč, Nagode, Pirnat, Kavčnik, last will and testament, genealogy, bourgeoisie, middle class

Železniki okoli leta 1910. Demšarjeva ("Dagarinova") hiša skrajno desno (last Angelike Hribar).

V družinskem arhivu avtorice pričujočega pri-spevka¹ je ohranjen tipkopolis prepisa² oporoke Ęlizabete Demšar, rojene Luznar, ki je bila zapisana v nemškem jeziku 16. novembra 1843 v Železnikih. Ker že samo besedilo pove nekaj o načinu življenja in mišljenja v tem nam že odmaknjenem obdobju naše krajevne zgodovine, ga v celoti navajamo v slovenskem prevodu:

TESTAMENT

Ker nihče ne more določiti dolgoti svojega življenja, hočem še pri zdravem razumu in polni zavesti svojega početja izreči svojo poslednjo voljo glede uradnih postopkov, ki naj se po moji smrti izvedejo z mojim premoženjem.

1. *Želim, da se moje telo po ločitvi od duše, ki jo z otroškim zaupanjem izročam neizrekljivemu bitju, pokoplje po katoliškem običaju v spremstvu dveh duhovnih gospodov. Za plačilo vseh pogrebnih stroškov in svetih maš, kot tudi zakonitemu pooblaščenju za šolski fond normalke, volim 50 gl.³*

2. *Mojemu ljubemu sinu Jožefu volim 200 gl. (piši dvesto goldinarjev), ki so – z zgoraj omenjenimi 50 gl. za pogrebne stroške – to je skupaj 250 gl., naloženi pri mojemu soprogu v tobačni založbi in sem jih privarčevala od zakupnega prihodka za polovično hubo, ležečo v Selcah, ki spada pod loško mestno gospodstvo.*

3. *Svojemu možu Antonu Demšarju (Anton Demscher) volim iz svoje poročne pogodbe z dne 24. junija 1826, (zemljiškoknjižni vpis z dne 24. julija 1832), 100 gl. kot tudi del gozda v Smolevi, ki sem ga odkupila po smrti svojega brata Franca Luznarja (Franz Lussner).*

4. *Ostalih 500 gl. iz poročne pogodbe volim svojim ljubim otrokom, sinu Jožefu 200 gl. in hčeram Elizabeti, Antoniji, Mariji in Katarini, vsaki 75 gl.; s tem bo poročna pogodba izčrpana.*

5. *Svojo polovično hubo v najemu, ki leži v Selcah in spada pod loško mestno gospodstvo pod urbarialno številko 2794, zapuščam svoji hčeri Elizabeti v njeno nepreklicno last z razpolagalno pravico prepisa, da bo mogla plačati stroške zapuščinske razprave in še [nadaljuje v naslednji točki, op. A. H.]*

6. *drugim hčeram Antoniji, Mariji in Katarini izplačati vsaki 200 gl. iz zgoraj navedene polovične hube; razen tega bo prejemnica imenovane polovične hube Elizabeta Demšar dolžna plačevati vsako leto 3 sv. maše, in sicer eno za pokojnega Gašperja Blaznika (Kaspar Blasnig), drugo za mojo mater Nežo Luznar (Agnes Lussner) in tretjo za mojo ubogo dušo Elizabeto Demšar, rojeno Luznar (Elisabeth Demscher geb. Lussner), kot tudi za vse uboge duše.*

8. *Moja volja je, če se bodo otroci z očetom, oz. mojim možem Antonom Demšarjem, in tudi oče z otroki medsebojno dobro in v miru prenašali, naj prihodek iz imenovane polovične hube v prihodnjem letu 1844 ostane še pri hiši; moja hči Elizabeta pa naj šele naslednje leto, to je leta 1845 začne prejemati prihodek iz te polovične hube; tedaj naj začno tudi hčeram Antoniji, Mariji in Katarini iz njim voljenega*

¹ Zasebna last Angelike Hribar.

² Pretipkano v prvi polovici 20. stoletja.

³ "Prvo lastno šolsko poslopje je bilo kupljeno iz fundacije župnika Grošlja leta 1842 od lastnika domačina dr. Crobatha, advokata v Ljubljani." Glej Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 219.

kapitala, vsaki po 200 gl., pritekati 5% obresti; če pa bi se zgodilo, da se hčeri Elizabeti že prej ponudi dobra ženitna priložnost, lahko začne prejemati prihodke iz imenovane polovične hube takoj.

9. Kar zadeva tistih 500 gl., voljenih otrokom v 4. § (členu), je moja volja taka: če se oče Anton Demšar ne bo dobro razumel z najinimi naštetimi otroki, tako da bi bili ti prisiljeni oditi od doma, naj začno očetu in otrokom z dnem ločitve pritekati 5% obresti od tistih 500 gl. iz poročne pogodbe.

10. Volim svoji hčeri Elizabeti cerkveni sedež št. ... na ženski strani pri sv. Antonu, s pripombo,⁴

11. da bo morala ta hčerama Antoniji in Katarini izplačati vsaki po 10 gl. ob spremembi stanu ali njuni polnoletnosti.

12. Volim svoji hčeri Mariji cerkveni sedež na ženski strani pri sv. Antonu pod korom.

13. Volim svoji hčeri Katarini cerkveni sedež na ženski strani pri sv. Frančišku št. ...

14. Volim svoji hčeri Antoniji cerkveni sedež na ženski strani pri sv. Frančišku št. ...

15. Naj se pri poročilu izplača moji sestri Mariji Kos (Koss) v Loki, in vnukom,⁵ to je otrokom Marije Kos, vsakemu 7 f. 30 kr., ki jim jih je zapustila moja mati.

Moja srčna želja je, da bi bili otroci do očeta dobri in ubogljivi, kar je tudi njih dolžnost, in da bi se tudi oče v vseh zadevah do njih vedel kot oče in ne ravnal z njimi kakor s sužnji, temveč da bi živeli skupaj v miru in slogi; zatorej jih priporočam presveti Trojici: Očetu, Sinu in svetemu Duhu. Amen!

Poleg tega prosim slavno okrožno sodišče, da mojo poslednjo voljo natančno izpolni in po moji smrti poskrbi za prepis mojega volila, ga potrdi s pripadajočim pečatom in se zavzame za moje otroke.

V potrditev tega sem ta testament lastnoročno podpisala in dala podpisati tudi pričam.

Železniki, 16. novembra 1843.

Dopolnilo o oblačilih.

Hči Katarina naj prejme ta lepšo skrinjo za obleke, ta lepšo avbo in ta lepši suknjič ("vulgo sukna"), ki naj si ga sama izbere.

Nato naj si hči Marija izbere iz druge skrinje drugo zlato avbo in eno "sukno", katero hoče; ostala oblačila pa naj si vse štiri hčere razdelijo med seboj.

Železniki, na zgornji 16. november 1843.

Elizabeta Demšar (Elisabeth Demscher l. r.)

Jakob Globočnik (Globotschnig l. r.) kot zaprosena priča⁶

Jožef Globočnik (Josef Globotschnig l. r.) kot zaprosena priča

Janez Globočnik (Johann Globotschnig l. r.) kot zaprosena priča

Prezentirano 2. dec. 1843

Objavljeno 14. dec. 1843. In se na zahtevo dobi prepis.

Okrajno sodišče k. k. gospostva Loka, 14. dec. 1843

Podpis nečitljiv l. r.

Okrajni glavar

Občudovanja vredno je sprejemanje kratkosti tega življenja in "otroško zaupanje" v "neizrekljivo bitje",⁷ s katerim se ta žena poslavlja od tega sveta, v katerem je pa vsekakor še trdno zasidrana, ko ima pred očmi svojo družino in vso realnost prihodnosti svojih najbližjih. Pri vsem tem ji zemeljske dobrine nikakor niso bile nepomembne, nasprotno, očitno si je v življenju zelo prizadevala, da bi svoje imetje kolikor mogoče pomnožila. V oporoki ga je želela pravično razdeliti svojemu možu in otrokom. Če je bila ta delitev zares "pravična", ni povsem jasno. Vsekakor je želela, da se med seboj ne bi prepirali, čeprav ni izključila tudi te možnosti.

Družina Demšar

Anton Demšar (14. 1. 1779 – 21. 6. 1848) je bil trgovec in hišni posestnik v Železnikih št. 12, kar je razvidno iz župnijske mrliške knjige.⁸ V monografiji Vide Košmelj *Železniki skozi čas* je kratek opis hiše v poglavju *Dagarinova hiša* s staro številko 12, danes Trnje 25. Se vedno se imenuje po prvotnih lastnikih. Zadnji potomec teh "je bil kranjski dekan Jožef Dagarin (1785–1850)".⁹ Avtorica nato pravi, da "ni znano, ali je hišo sam prodal ali so jo prodali njegovi dediči." Navaja, da sta jo kupila "uspešna trgovca zakonca Jožef in Matilda Demšar".¹⁰ V resnici sta bila posestnika te hiše že Jožefova stara starša Anton in Elizabeta Demšar (rojena Luznar, 15. 11. 1783 – 25. 11. 1843). Očitno pa sta jo od Dagarina kupila šele med letoma 1830 in 1840, ker so se njuni otroci rodili v hiši s staro številko 83.¹¹ V Železnikih je tudi "Demšarjeva hiša", in sicer stara št. 25, danes Trnje 38, iz katere verjetno izvirajo vsi Demšarji iz Železnikov. Ukvarjali so se s prevozništvom, imeli so žago, lesno trgovino in mlin.¹²

⁷ Ta izraz za Boga je uporabljal oče razsvetljenstva Voltaire.

⁸ "Handelsmann und Hausbesitzer" = trgovec in hišni posestnik. Glej: NŠAL, Matične knjige župnije Železniki.

⁹ Dagarin se je zapisal v slovensko zgodovino v zvezi s Prešernom kot krivec za požig skoraj vseh pesnikovih neobjavljenih del. Glej: Zgodovina slovenskega slovstva, knj. 2, str. 98.

¹⁰ Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 67.

¹¹ Tudi to "manjšo sosednjo hišo ... stara št. 83, je dokupil Pavle Tavčar – mlinar in z njo razširil mlin". Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 60.

¹² Prav tam, str. 62.

⁴ Cerkevne sedeže so premožnejše družine kupovale v do smrtno last. Glej: Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 78.

⁵ Verjetno je zapisano "vnuki" namesto "nečaki", ker je šlo za denar, ki ga je zapustila njena mati svojim vnukom.

⁶ Jakob Globočnik je bil od 1830–1850 predstojnik dominija, tudi župan v Železnikih. Glej: Globočnik, *Železniki – Eisenern*, str. 39.

Demšarjeva ("Dagarinova") hiša v Železnikih, ok. 1900 (last Angelike Hribar).

Elizabeta Demšar v oporoki omenja "tobačno založbo" svojega moža. Zelo verjetno je tobak od nekod "en gros" (na debelo) uvažal in ga nato prodajal manjšim trgovcem. To je moral biti donosen posel, s katerim so njegovi dediči nadaljevali tudi po očetovi smrti, saj Košmeljeva navaja: "Pred prvo svetovno vojno je bila v Železnikih največja prodajalna tobaka na Trnju pri Dagarinovih (trgovina Demšar)."13

Iz oporoke je tudi razvidno, da je Elizabeta Demšar posedovala pol hube oz. "grunta" in da je dokupila še gozd od svojega brata. Dohodke od teh kmetijskih zemljišč je naložila v mozevo "tobačno založbo".

Anton in Elizabeta Demšar sta imela pet otrok: Jožefa (11. 2. 1816 – 5. 1. 1878), Elizabeto (16. 11. 1819 – 17. 8. 1906), Antonijo (14. 5. 1822 – 5. 6. 1903), Marijo (7. 8. 1824 – 4. 8. 1902) in Katarino (23. 4. 1827 – ?).14

Njun edini sin Jožef Demšar je ostal v domači hiši v Železnikih. Poročil se je z Alojzijo Klaus (31. 10. 1833 – 2. 1. 1904), doma iz Ajdovščine pri Vipavi, ki je bila po njegovi zgodnji smrti "c. kr. poštarica in posestnica".15 V poglavju *Pošta* Košmeljeva navaja: "V 19. stoletju je bila pošta v privatni lasti družine Demšar pri Dagarinu. Tam je obenem

delovala stara trgovina, občasno gostilna in stave na loteriji oz. izplačevanje dobitkov."16

Jožef Demšar (starejši) in Alojzija (Luiza) sta imela sedem otrok, od katerih jih je pa le pet preživelo: Jožefa (1854–1910); Alojzijo, por. Hafner (1856–?); Franca (1858–?), Evgenijo, por. Vavken (1860–1936), Antona (1862–1862), Ano, por. Naglič (1864–?) in Janeza (1866–1866).17

Najstarejši sin Jožef (mlajši) se je poročil z Matildo Vavken (1865–1929), iz Cerkelj na Gorenjskem. Košmeljeva pravi, da je takrat vse poslovanje pri Demšarjevih "izjemno cvetelo".18 Imela sta tri sinove: Vladka, Mirka in Metoda. "Oče Jožef je kmalu umrl. Gospodarstvo za njim je dobro vodila mati Matilda... Vsi trije sinovi so obiskovali šole. Vladko je pred vojno študiral medicino na Dunaju, za Mirka ne vem, kaj je študiral, najmlajši Metod pa je bil namenjen za kasnejšega gospodarja in je obiskoval neko trgovsko šolo. Po materini smrti je trgovina propadala. Zadolženo posest je zasegla in prodajala Hranilnica in posojilnica. Najprej se je zaposlil najmlajši Metod v Ljubljani, čez nekaj let najstarejši Vladko v Kranju, Mirko pa je ostal sam doma na opustošenem domu. Bil je veseljak, izredno inteligenten, načitan, z velikim znanjem krajevné zgodovine."19

"Zadolženo premoženje treh Demšarjevih sinov kot posledica prve svetovne vojne in krize je Hranilnica

13 Prav tam, str. 244.

14 Podatki so deloma iz že obstoječega družinskega rodovnika, deloma iz župnijskih matičnih knjig Železnikov, ki se nahajajo v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

15 Tako piše na spominski podobici iz leta 1904 (v lasti A. Hribar).

16 Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 323.

17 Glej op. 14.

18 Prav tam, str. 323.

19 Glej: Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 116.

*prodala Marjanu Thalerju. Nečak Sašo Benedik hišo vzdržuje s poslušom za starozitnosti.*²⁰

Za Alojzijo, Franca in Evgenijo doslej ni znanih kaj več podatkov. Evgenija se je očitno poročila v isto družino Vavken iz Cerkelj kakor njen brat.

Ana Demšar se je leta 1882 poročila z Ivom Nagličem. Njun edini preživeli sin od štirih otrok Vladimir (Vladko) Naglič je bil kapitan dolge plovbe. Ukvarjal se je tudi s prevajanjem in s pomorsko terminologijo.²¹

Družine Peterka, Plautz (Plavc) in Kastl

Iz oporoke Elizabete Demšar je razvidno, da je mati zapustila polovično hubo svoji najstarejši hčeri Elizabeti. Družinsko izročilo pravi, da so imeli strica duhovnika, ki je po sestrični smrti poskrbel, da so se dekleta dobro omožila. Ta da je bil župnik v Sostrem pri Ljubljani. V knjižici *Župnija Sostro* res najdemo podatek, da je bil Andrej Luznar župni vikar v Sostrem "od maja 1837 do leta 1851, ko je odšel v pokoj; umrl je v Ljubljani 14. oktobra 1857."²²

Tako je Andrej Luznar našel Elizabeti, najstarejši od sestra, ženina, trgovca Lovrenca Peterko (1806–1858), Antoniji pa ljubljanskega peka in posestnika Stefana Žužka (1810–1897); Marija se je poročila s Tomažem Pirnatom (1813–1890), Katarina pa je bila poročena Tekavec. Kaj več se o njej in njeni družini ni ohranilo.

Elizabeta Demšar in Lovrenc Peterka sta se poročila 9. septembra 1849 v Sostrem. Lovrenc je bil tedaj že vdovec, star 43 let, Elizabeta pa je bila stara 29 let. V zakonu so se rodili štirje otroci: Ma-

rija (25. 5. 1852 – 18. 4. 1940), Frančiška Julijana (9. 2. 1855 – 23. 12. 1944), Janez (Johann) (1856 – 14. 2. 1884) in Lucija (13. 8. 1858), ki je kmalu po porodu umrla.

Lovrenc Peterka je bil doma iz Osredk 7 pri Dolškem. Kako in kdaj se je preselil v Sostro, ni znano. Bil je trgovec z metriskim blagom, ki ga je kupoval tudi v Italiji, prodajal pa kar na stojnici na ljubljanski tržnici. Družina Peterka je sprva stanovala v Frančiškanski ul. 10 (sedaj Nazorjeva ulica), na mestu, kjer je sedaj hotel Union. Hiša je bila znana po tem, da je v njenem nadstrešku obtičala "francoska krogla". Lovrenc Peterka je v tej hiši leta 1858 tudi umrl. Moral je biti dokaj premožen, da je vdova Elizabeta že leta 1859 lahko kupila hišo na tedanji Sv. Petra cesti (zdaj Trubarjeva 19, hkrati Prečna 1) in jo celo nadzidala. Vdova je morala prevzeti tudi trgovanje. Verjetno je sina Janeza v posle vpeljala že v njegovi rani mladosti. Za družino Peterka je bila gotovo velika tragedija, ko so izvedeli, da je na poslovnem potovanju po Italiji zbolel in 14. februarja 1884 umrl v Firencah, star komaj 29 let. Prepeljali so ga v Ljubljano in pokopali pri Sv. Krištofu. Tako je morala trgovino spet voditi Elizabeta Peterka, nato pa jo je prepustila svoji drugi hčeri Frančiški. Sprva so imeli v najemu poslovni prostor na Lundrovem nabrežju, pozneje pa v pritličju nadškofijskega dvorca. Trgovino so imenovali "Pri Ažmanu".²³ Hiši na Trubarjevi 19, kjer so stanovale poleg družine tudi prodajalke, pa so imenovali "Ažmanov kloster", kajti če so se te poročile, so izgubile službo. Vzrok temu je bilo nekakšno prepričanje, da je skušnjava za krajo večja za tiste, ki imajo družino.

Hiša na Sv. Petra cesti (zdaj Trubarjeva 19, akvarel Elze Obereigner, last Angelike Hribar).

²⁰ Prav tam, str. 67.

²¹ Vladimir Naglič (1896–1966), soavtor slovarja *Pomorska slovensčina*. Glej *ES* 7, str. 270.

²² *Župnija Sostro*, str. 26.

²³ Kdo je bil Ažman, ni znano.

Z desne: Elizabeta Peterka (roj. Demšar) v narodni noši, sin Janez in hčeri Frančiška ter Marija, ok. 1865 (foto: L. Funtek; last Angelike Hribar).

Najstarejša hči Marija Peterka se je 7. maja 1878 v cerkvi sv. Petra v Ljubljani poročila s Ferdinandom Plautzem²⁴ (14. 1. 1847 – 5. 9. 1890). To je bila tako imenovana "dobra partija". Ferdinand, ki je bil prav tako iz trgovske družine, je posedoval kar dve hiši na Starem trgu v Ljubljani. Prejšnji lastnik je bil namreč (še leta 1877) Janez Nepomuk Plautz.²⁵ Zdi se, da je hiši prepustil Ferdinandu in se odselil v Škofjo Loko. V mrliški knjigi župnije Sv. Jakoba najdemo podatek, da je umrl kot vdovec, in sicer za vodenico, dne 19. junija 1888, star 74 let, in da so ga iz Škofje Loke pripeljali pokopat v Ljubljano.

Priimek Plautz (Plavec ali Plavc) izvira iz Železnikov.²⁶ Plavce večkrat omenja Anton Globočnik v publikaciji *Eisnern (Železniki)*, ki je bila 1999 prevedena v slovenščino. Da izvira priimek iz slovenske besede "plavec", dokazuje pisava imena v Globočnikovem nemškem besedilu kot Plavez in Plavz, šele pozneje se ponemčijo v Plautz. Vida Košmelj v poglavju *Plavčeva hiša* navaja: "Družina

Plavec je preko štiristo let v Železnikih veljala kot najmogočnejša in najbogatejša fužinarska hiša ... Družina Plavc je začetkom 19. stoletja začela propadati in razprodajati premoženje ..."27 Ali so Plavci res začeli propadati, je vprašljivo. Morda so začeli prodajati premoženje v Železnikih, ker so spremenili svojo dejavnost, se preselili v Škofjo Loko in Ljubljano, ter tam kupili hiše. Plavci (Plautzi) se pojavijo med hišnimi lastniki na Starem trgu v Ljubljani že 1702–1706, od 1841 je lastnik ene hiše Janez Nepomuk Plautz, od 1853 pa je ta lastnik kar dveh hiš na mestu današnje velike hiše Stari trg 30.²⁸

Znano je še to, da sta imeli prav trgovska družina Plautz in pekarska družina Žužek z Gornjega trga 8 (v katero se je poročila Antonija Demšar iz Železnikov) svoja "marofa" zunaj mesta na ljubljanskem barju. Marof je bila nekakšna pristava, kjer so imeli vozove in hlev za konje, ki so jih potrebovali za prevažanje robe.²⁹

Ferdinand Plautz je umrl star komaj 43 let in leta 1891 je lastnica obeh hiš postala vdova Marija Plautz (roj. Peterka).³⁰ Čeprav njeni hiši v potresu 1895 nista bili tako zelo poškodovani, da bi ju bilo treba podreti, je izkoristila zavarovalnino in ostalo gmotno pomoč mesta in države ter si postavila veliko novo hišo (danes Stari trg 30) v secesijskem slogu s stolpiči in veliko teraso ob Ljubljani. Na fasadi je lepo viden njen monogram MP. Del terase je zasteklila kot zimski vrt, kjer so shranjevali palme in drugo eksotično rastlinje v zimskem času. V svojem stanovanju (ostala stanovanja v hiši je seveda oddajala v najem) je vsako sobo opremila v slogu drugega stoletja. S čim je pravzaprav trgoval njen mož ali pozneje ona, ne vemo. Verjetno tudi z metriskim blagom in drugimi krojaškimi potrebščinami, kajti ohranile so se nekatere njene izjave. Po prvi svetovni vojni, ko je vladalo splošno pomanjkanje, je rekla: "O, ko bi to vedela, bi ob pravem času napolnila eno celo sobo s sukancem." Verjetno ga je bilo tedaj težko dobiti in bi ga drago prodajala.

Njena hči Olga Plautz (1881–1965) je imela kar nekaj snubcev,³¹ pa je mati vsakemu rekla: "Svojo hčerko sem zase rodila." V mladosti se je Olgi sicer še kar dobro godilo, ko sta z materjo hodili na razna potovanja. Nekoč je mati izjavila: "Kaj mi že nudi Evropa?" in z Olgo sta se odpeljali v Egipt. Toda po materini smrti je njeno naivnost spretno izkoristil hišnik in nato še njegov sin in si prilastil vse njeno imetje, tako da so naposled morali zanjo poskrbeti sorodniki ter socialna služba. Umrla je 24. maja 1965 v Ljubljani.

²⁴ Na eni od fotografij Marije Plautz je dodan plemiški pridevek Plautz von Kellersfeld.

²⁵ *Häuser-Verzeichniss der Landeshauptstadt Laibach. Laibach 1877*, str. 21.

²⁶ Priimek verjetno izvira iz: "plaviti" = topiti, npr. rudo plaviti. Glej: Bezljaj: Etimološki slovar slovenskega jezika. 3. knj: P-S, str. 5. Plavec ali plavc je torej delavec, ki dela pri plavžu.

²⁷ Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 42.

²⁸ *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg*, str. 166.

²⁹ Žužkov marof stoji še danes na Cesti v Mestni log 30, vendar stavba ni več v lasti te družine in propada.

³⁰ *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg*, str. 166.

³¹ Po pripovedi Mete Ilešič je bil eden od teh tudi dr. Bogdan Derč, ki bi v tej hiši lahko imel svojo ordinacijo.

Hiša Marije Plautz (Stari trg 30 oz. Galusovo nabrežje 28) (foto Angelika Hribar).

Franciška Peterka in Karel Kastl pl. Traunstädt

Druga hči Elizabete Peterke Franciška se je poročila 22. maja 1882 s Karlom Kastlom (1. 8. 1848 – 29. 8. 1920) iz Badna pri Dunaju, ki je kot artilerijski oficir prišel službeno v Ljubljano. S Franciško sta se spoznala na pustnem plesu v čitalnici. Posrednika za to poznanstvo sta bila oficirska zakonca Prohaska. Oba sta Kastla zelo hvalila, češ kako je priljubljen pri regimentu. Zato je Franciška privolila, da gre na ta ples. Čitalnica je bila v dolgi enonadstropni hiši med Fettichovo in Koslerjevo hišo v Schellenburgovi ulici nasproti Kazine.

Nato sta si Kastla s pomočjo matere Elizabete Peterke zgradila novo hišo, v tako imenovanem Ajdovem zrnu, na Prečni 3. Temeljni kamen so postavili na dan pred njuno poroko, vselila pa sta se čez leto dni, v maju 1883, ko so bili zidovi še vlažni.³² V zakonu sta se jima rodili hčerki Elizabeta (Elza, 26. 4. 1884 – 8. 10. 1973) in Friderika (Frida, 10. 10. 1886 – 6. 9. 1957).

Karel je bil tudi amaterski slikar, ki se je šele v starejših letih začel učiti slikarstva. Skupaj s svojo starejšo hčerko Elzo sta hodila v privatno šolo slikarja Heinricha Wettacha, ki je zgradil svojo vilo na sedanji Prešernovi cesti (danes je v njej ameriška ambasada). Elza je imela zelo rada svojo babico Elizabeto Peterko, po kateri je dobila tudi ime.

Z leve: Karel Kastl, Olga z materjo Marijo Plautz; Frida in Elza ter njuna mati Franciška Kastl, poleg stoji neznan moški, zgoraj Kastlov prijatelj Pušnik. Bad Gastein 1909 (foto Josef Relf; last Angelike Hribar).

Družina Peterka in Jurij Vega

V družini Peterka in Kastl so bili ponosni na nekakšno svaštvo z Jurijem Vego, ki ga je Elza večkrat naslikala. Ohranjenih je več miniaturnih portretov. Ko je Karel Kastl leta 1900 za svoje vojaške zasluge dobil plemiški naziv pl. Traunstädt, je v delu svojega grba prevzel Vegov grb – to je gorečo granato.

³² Rokopisni zapis Elze Obereigner, roj. Kastl.

Povezava med družino Jurija Vege (23. 3. 1754 – 17. 9. 1802) in Lovrenca Peterke je bila šele pred nedavnim natančneje dokumentirana:³³

Oče Lovrenca Peterke je bil Jakob Peterka, rojen 26. junija 1757, na Vrhu 27, Sv. Križ.³⁴ Po poklicu je bil kmet, posedoval je $\frac{1}{4}$ hube ali kmetije. S prvo ženo (ime ni znano) je menda imel sina Andreja (1772–?). V svojem drugem zakonu pa se je poročil z Marijo Veha (7. 3. 1756, Zagorica), sestro Jurija Vege (Veha), ki pa je bila tedaj že vdova. Prvič se je poročila z Mihaelom Pečarjem iz Vač (1740–1772), in to 25. septembra 1769, ko ji je bilo komaj 13 let.³⁵ Štiri leta pozneje je bila že vdova in se je znova poročila 12. julija 1775 z Jakobom Peterko. Rodilo se jima je šest otrok, od katerih so samo trije odrasli: Jožef Peterka (1779–1845), Urška, por. Hribar (1780–1832), in Marina, por. Štefančič (1785–1840). Marija Veha je umrla že 19. avgusta 1791, stara komaj 35 let.

Nato se je Jakob Peterka 26. januarja 1795 znova poročil z Jero Žnidar (Gertrud Schnidar). Z njo je imel še štiri otroke: Andreja (1798–?), Matija (1800–1807), Lovrenca (03. 8. 1806–1858) in Marijo (1807–?).³⁶

Po ustnem izročilu družine Peterka–Kastl–Obereigner je ohranjena naslednja zgodbica: Ko je Jakob Peterka izvedel, da je slavn baron Jurij Vega nesrečno umrl na Dunaju (1802), se je odpravil tja, misleč, da je gotovo zapustil veliko premoženje. Morda je pričakoval, da bo "stric" Vega vsaj nekaj zapustil tudi otrokom svoje pokojne sestre Marije. Na Dunaj je šel kar peš, oborožen z dvema pištolama. Tja je hodil devet dni. Žal izročilo ne pove nobenih podrobnosti, samo to, da je Jakob na Vegovem domu našel "veliko revščino".³⁷ Tako je tam pustil še tisti denar, ki ga je prinesel seboj, in se spet peš vrnil domov. Obe pištoli je Lovrenc Peterka vzel za spomin in so ju v družini hranili še do druge svetovne vojne, dokler ni bilo treba obvezno oddati vsega orožja.

Družina Žužek, Vencajz, Brejc, Lapajne, Derč in Pirnat

Vrnimo se zdaj k drugi od Demšarjevih hčera, Antoniji, ki se je poročila s pekom in posestnikom

Štefanom Žužkom (28. 11. 1810 – 29. 10. 1897). Ta je bil tudi že vdovec, saj se je prvič poročil 1842 z Marijo Debevec, ki je kmalu po porodu prvega otroka umrla (1843). Poroka z Antonijo Demšar je bila 24. avgusta 1845. Imela sta osem otrok: Marijo (1846–1939), Leopolda (1850–1944), Franca (1852–1942), Julijo (1854–1931), Josipa (1856–1941), Ano (1857–1924), Antona (1860–1894) in Karla (1863–1917).

Časopis *Domovina* 5. septembra 1895 omenja: (**Zlato poroko**) sta na tistem praznovala znana ljubljanska meščana (pri sv. Florijanu), g. Štefan Žužek s svojo soprogo Antonijo dne 24. avgusta.

Iz družin zgoraj naštetih Žužkovih otrok izhaja kar nekaj znanih Slovencev.

Marija Žužek se je poročila z odvetnikom Ivanom Pavlom pl. Vencajzom (1844–1913).³⁸ Tudi v tem zakonu je bilo osem otrok. Njun sin Janko Vencajz (1872–1895) je šel študirat pravo na Dunaj. Tam je bil duša akademskega društva *Slovenija* in je ob petindvajsetletnici društva sestavil *Spomenico*, ki je izšla v Ljubljani 1894. Žal je že leto za tem umrl, star komaj 23 let.

Njegova sestra Mara Vencajz (1878–1969) se je poročila z Jankom Brejcem (1869–1934), prvim predsednikom slovenske vlade po prvi svetovni vojni.³⁹ Imela sta devet otrok.

Ena od sestra, Vera Vencajz (1883–1959), pa se je poročila z Milanom Šeno (1860–1961), sinom tudi za Slovence pomembnega hrvaškega pesnika Avgusta Šeno.⁴⁰

Leopold Žužek je bil pravnik in okrajni glavar v Postojni. Franc in Josip Žužek sta bila gradbena inženirja. Tudi Anton Žužek je bil pravnik, postal je celo konzularni ataše, zaradi nesrečne ljubezni pa si je sam vzel življenje na poti po Italiji. Pokopan je v Firencah.

Julija Žužek se je poročila z Ivanom Lapajnetom (1849–1931), pedagogom in gospodarstvenikom, ki je sprva služboval v Idriji in Ljutomeru, nato pa postal ravnatelj meščanske šole v Krškem. Veliko je pisal o zgodovini Krškega okrajnega glavarstva in o domoznanstvu kranjske vojvodine ter izdajal časopis *Slovenski učitelj*. Ustanavljal je tudi posojilnice; leta 1905 je v Krškem ustanovil Centralno slovensko posojilnico. Njun sin Stanko Lapajne (1878–1941) je postal pravnik in redni profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani, sin tega pa je gradbeni inženir Svetko Lapajne (1911).⁴¹

Ana Žužek se je poročila z zdravnikom Josipom Derčem (1846–1907). Njun sin je bil znani pediater Bogdan Derč (1880–1958). Njuna hči, Bogdanova

³³ Za podatke se zahvaljujem rodoslovcu Franciju Rihtaršiču. Glej spletno stran Slovenskega rodoslovnega društva. Glej tudi: Sitar, *Vegov spomenik*, str. 18.

³⁴ Verjetno Vrh pri Dolskem, blizu Zagorice.

³⁵ Ker je Vehovčevim oče umrl, ko je bilo Juriju šest let, "njegov najstarejši sestri Mariji, ki je prevzela posestvo, ni kazalo drugega, kot da se čim prej poroči." Glej: Sitar, *Vegov spomenik*, str. 18.

³⁶ Za podatke se zahvaljujem rodoslovcu Francu Rihtaršiču.

³⁷ Vegova žena Marija Swoboda je umrla že 1800 in po Vegovi smrti so ostali sirote trije otroci: Henrik, Terezija in Franc. Morda je zanje poskrbela Vegova sestra Polona, ki se je poročila s Francem Pauerjem na Dunaju.

³⁸ Prednik je bil Napoleonov vojak s priimkom Vançais.

³⁹ *ES 1*, str. 365.

⁴⁰ Avgust Šenoa (1838–1881), hrvaški pisatelj, pesnik, dramatik in kritik.

⁴¹ Za vse tri glej *ES 6*, str. 99.

Družina Žužek; sedijo z leve: sin Anton, mati Antonija, oče Štefan, hči Julija; stojijo z leve: Leopold, Karol, Ana, Josip, Franc in Marija, ok. 1894 (last Mete Ilešič).

sestra Silva, se je poročila z Antonom Nagodetom (1871–1942). Imela sta samo enega sina, Crtomira (1903–1947), ki je bil v zastraševalnem povojnem procesu, imenovanem po njem, leta 1947 obsojen na smrt.⁴² Mati Silva Nagode (roj. Derč) si je v obupu vzela življenje.

Karel Žužek si je zelo želel študirati, pa je moral prevzeti družinsko pekarno. Študij pa je omogočil svojemu sinu Bogdanu Žužku (1893–1970), ki je postal advokat. Njegova hči Meta Žužek (1921) se je poročila z znanim geografom Svetozarjem Ilešičem.

Marija Demšar (1824–1902) je vzela Tomaža Pirnata (1813–1890). Iz tega zakona je hči Cecilija (1866–1948); ta pa se je poročila z Janezom Kavčnikom. Eden izmed njunih sinov Leon Kavčnik (1897–1992) je bil prav tako obsojen v Nagodetovem procesu.

Oporoka Antonije Demšar

Tudi Antonija Žužek je sama napisala oporoko v slovenščini. Ta je krajša, napisana v preprostem jeziku:

"Moja zadnja volja in oporoka, katero jest naredim na 12/3 1903.

Mojemu sinu Korlnu volim 1000 fl zato, ker je lepo z menoj ravnal in ker more she od Jurkovzheve se za pogreb dosti plačat.

Moji hčeri Mariji omož. Vencajz volim 400 fl.

" " Juliji " v Kerškim Lapajne 400 fl.

" " Ani " Doktor Derč "

To znese 2200 fl.

Mojemu sinu Leopoldu v Postojni in mojemu sinu Francu v Ljubljani volim po 100 fl. za spomin, da sem bila enkrat njih mati in mislim, da me ne bodeta zamerila, ker od te male svote ne morem več, ker jim je Bog dal, da ne potrebujeta.

Mojemu sinu Jožefu, ker mi je v mojem življenju veliko pomagal pa on noče nobenega povračila naj mu dobri Bog stotero povrne če bi bilo kaj tacega de bi on rad imel naj mu ne odrečejo.

Za rankega Štefana Žužek 20 svetih maš in za Antonijo Žužek 20 svetih maš volim 60 fl, za cerkev sv. Jakoba 50 fl.

Za reveže 50 fl.

Za mojo keršenco⁴³ Marijo Drnovc, če bo še pri men volim 60 fl., pa tisto postlo ki v nji spi.

Moji perici, ki mi že toliko let pere volim 20 fl.

Za vence se lepo zabvalim naj rajše otroci ti revni molijo za pogrebom.

Ta slepemu Gvidelnu Vencajz volim 150 fl.

Bogdanu Žužek Korlnovemu sinu volim 150 fl.

⁴² V Nagodetovem procesu so se znašli še Črtomirova sestrična Liza Obereigner Hribar, njen mož Zoran Hribar in bratranec Leon Kavčnik.

⁴³ Starinski izraz za dekle ali služkinjo.

Kar bo še čez denarja naj se enako razdelijo naslednji moji otroci: Korel, Marija Vencajz, Juli Lapažne, Ana Derč za njih otroke.

V Ljubljani 12/3 1903

Antonija Žužek l. r.

Opomba 16. marca 1903

Zgoraj omenjena perica je Helena Svetek iz Bizovika št. 62.

Antonija Žužek l. r.

Prosim, da bi se po moji smrti ne kregali čez mene.

Antonija Žužek l. r.

Ljubljana 16/3 1903

Antonija Žužek je največjo denarno vsoto (1000 florintov) zapustila svojemu najmlajšemu sinu Karlu, ki je po očetovi smrti moral prevzeti družinsko pekarno, skrbeti za domačo hišo in svojo ostarelo mater, s katero je "lepo ravnal", kakor je sama zapisala. Svojim trem hčeram, ki so se sicer vse razmeroma dobro omožile, je zapustila enake vsote denarja (po 400 florintov), medtem ko je sinovoma Leopoldu in Francu volila le po 100 florintov "za spomin, da sem bila enkrat njih mati in mislim, da mi ne bode ta zamerila... ker jim je Bog dal, da ne potrebuje". Oba sta imela kar donosni službi, zato je presodila, da "nista potrebna". Za sina Jožefa pa pravi, da sam "noče nobenega povračila" za to, da ji je v življenju veliko pomagal. Če pa bi si zaželel kaj njenega za spomin, "naj mu ne odrečejo".

Spomni se tudi svoje "keršence", to je služkinje oz. gospodinjske pomočnice in celó svoje perice; v pripisu doda še njeno ime in naslov, tako vemo, da je bila doma iz Bizovika.⁴⁴

Sklep

Obe oporoki sta več kot pol stoletja časovno oddaljeni med seboj. Antonija se je zgledovala po svoji materi le načelno, tako da je tudi ona "naredila" oporoko. Vendar je Elizabetina oporoka odgovorno in natančno domišljena; uredila in zapisala jo je pravno podkovaná oseba pred tremi pričami v uradnem nemškem jeziku. Žal ne vemo, ali jo je narekovala v slovenščini ali v nemščini.

V prvi točki se obrača na Boga in na njegove služabnike na zemlji, ki naj jo pokopljejo in zanjo darujejo svete maše. K stroškom cerkvenega pogreba in maš dostavi še v skrbi za šolo svoj dar.⁴⁵ Nato v petnajstih točkah natančno razčleni, kaj vse

zapušča svojim otrokom in možu, in kako naj z zapuščino ravnajo.

Svojo polovično hubo je zapustila najstarejši hčeri Elizabeti. Zdi se, da ji je zaupala bolj kot svojemu možu in sinu ter njo postavila za varuhinjo mladoletnih sestra, ki jim bo morala najstarejša sestra iz svojih dohodkov ob polnoletnosti izplačati njihov delež.

Prva oporoka je pisana v nemščini, v ceremonialno privzdignjenem jeziku, značilnem za tedanje pisanje oporok in drugih podobnih dokumentov.

Antonija Žužek pa je svojo oporoko napisala v preprosti pogovorni slovenščini. Njeni stavki so kratki in stvarni, a vendar pristraneje izražajo ljubezen do otrok in vnukov kakor Elizabetina oporoka s konvencionalnimi frazami: "Mojemu ljubemu sinu..." in "svojim ljubim otrokom...". Antonija ima zelo človeško topel odnos do svoje služkinje in spomni se celo svoje perice, ki ni živela v njihovi hiši.

V obeh oporokah je prepoznaven dobrodelni čut; v Elizabetini do dveh ustanov, cerkve in šole, Antonija pa se poleg cerkve ni spomnila samo pomoči potrebnih sorodnikov, ampak tudi revežev nasploh in še posebej revnih otrok. Odpoveduje se celo vncem v njihovo korist: "Za vncem se lepo zahvalim naj rajši otroci ti revni molijo za pogrebom."

Elizabeta Demšar je pripadala bogatejšemu trškemu sloju v Železnikih in iz njene oporoke je razvidno, da želi svojim hčeram, da bi si našle premožne in ugledne ženine. Prav to so si za svoje hčere želele tudi njene hčere. Zanimivo je, da so se potomci Elizabete Peterka prištevali bolj k nemškemu meščanstvu, medtem ko so bili potomci Antonije Žužek in Marije Pirnat narodnostno izražito slovensko opredeljeni. Posledica tega pa je bila tudi ohladitev odnosov med sorodniki po prvi svetovni vojni. Ponovno pa jih je združil odpor do okupatorjev v času druge svetovne vojne, v povojnem času pa podobni politični nazori.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv družin Peterka, Kastl, Obereigner (v zasebni lasti Angelike Hribar).

Arhiv družine Žužek (v zasebni lasti Mete Ilesič).

SPLETNE STRANI

<http://www2.arnes.si/~rzjtopl/rod/zbirka/Vega/Vega.htm>

LITERATURA

Blaznik, Pavle: Enote kmetskih gospodarstev na Slovenskem. *Kronika*, 9, 1961, št. 3, str. 129–134.

⁴⁴ Znano je, da so si vaščanke iz Bizovika nekoč služile kruh s pranjem perila za ljubljanske gospe. Še po drugi svetovni vojni so v začetku tedna z vozički prihajale po umazano perilo in ga proti koncu tedna pripeljale opranega in zlikanega nazaj.

⁴⁵ Šola je bila z velikim prizadevanjem župnika in vse župnije ustanovljena komaj leto poprej. Glej: Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 219.

- Enciklopedija Slovenije*. – ES. Knjige 1, 6, 7. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987–2002.
- Globočnik, Anton: *Železniki : rudarski in fužinarski kraj : zgodovinsko-statistični oris v restah*. Dražgoše : Pan, 1999.
- Kaučič, Fridolin: *Jurij Vega*. Moravče : Posojilnica in hranilnica, 1904.
- Košmelj-Beravs, Vida: *Železniki skozi čas*. Radovljica : Didakta, 2007.
- Rahten, Andrej: *Pozabljeni slovenski premier : politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec : Mohorjeva družba, 2002.
- Sitar, Sandi: *Vegov spomenik*. Dolsko : Turistično društvo; Senožeti : Turistično društvo, 2004.
- Vencajz, Janko: *Spomenica o petindvajsetletnici akad. Društva "Slovenija" na Dunaji*. V Ljubljani : Akad. Društvo "Slovenija" na Dunaji, 1894.
- Suhadolnik, Jože in Sonja Anžič: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg : arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana : razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana : atrij Mestne občine Ljubljana : in avla Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2003.
- Zgodovina slovenskega slovstva. Knjiga 2. Ljubljana : Slovenska matica, 1959.
- Župnija Sostro : stoletnica nove cerkve sv. Lenarta*. Ljubljana : Župnijski urad Sostro, 1998.

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei Testamente. Familie Demšar aus Železniki und die Entstehung des Bürgertums im slowenischen Raum

Im Jahr 1843 erklärte Elizabeta Demšar (Elisabeth Demscher, geb. Lussner) aus Železniki (Eisnern) ihren letzten Willen, demzufolge sie eine halbe Hube ihrer ältesten Tochter Elizabeta vermachte mit der Verpflichtung, für ihre drei noch nicht volljährigen Schwestern, vor allem bei deren Heirat, zu sorgen. Das ersparte Geld widmete sie nicht nur ihren Töchtern, sondern auch ihrem

Gatten und ihrem Sohn. Ihr Gatte Anton Demšar war Hausbesitzer und Tabakhändler. Diese Tätigkeit übernahm auch sein Sohn und sein Enkel. Außerdem befand sich im "Dagarin-Haus" (Hausname nach den ursprünglichen Eigentümern) auch eine Privatpost, zeitweise auch ein Gasthaus. Nach dem Ersten Weltkrieg begann dieser Zweig der Familie Demšar im "Dagarin-Haus" in Železniki auszusterben.

Mutter Elizabeta hatte einen Bruder namens Andrej Luznar, einen Geistlichen, der sich bemühte, reiche Bräutigame für seine Nichten ausfindig zu machen. So verheiratete er die älteste Tochter Elizabeta Demšar mit dem Handelsmann Lovrenc Peterka, der zwar bald starb, dennoch war Elizabeta so wohlhabend, dass sie nach seinem Tod ein Haus im Zentrum Ljubljanas (heute Trubarjeva 19) kaufen konnte.

Tochter Marija heiratete ebenso einen wohlhabenden Handelsmann Ferdinand Plauc (Plautz). Auch die Plauc stammen aus Železniki. Bereits 1841 begannen sie, Häuser in Ljubljana zu kaufen. Nach dem Erdbeben von 1895 ließ Marija Plauc an der Stelle der beiden Häuser, die sie von ihrem verstorbenen Ehemann 1890 geerbt hatte, ein großes Gebäude im Sezessionsstil auf dem Stari trg 30 errichten.

Frančiška heiratete den Unterleutnant Karl Kastl aus Baden bei Wien. Im Beitrag wird anschließend auf die Verwandtschaftsbeziehungen der Familien Peterka und Vega hingewiesen. Auf diese waren die Familienmitglieder sehr stolz und als Karl Kastl 1900 in den Adelsstand erhoben wurde, übernahm er eine gezündete Granate in sein Wappen, wie sie auch Jurij Vega in seinem Wappen trug.

Die zweite Tochter Elizabeta Demšars, Antonija, heiratete den Ljubljanaer Bäcker Štefan Žužek, der ein Haus auf dem Gornji trg 8 besaß. Sie hatten acht Kinder, aus ihren Familien stammt eine Reihe von bekannten und verdienstvollen Slowenen.

Abschließend wird das zweite Testament vorgestellt, das Antonija 1903 eigenhändig in slowenischer Sprache verfasste. Ihre Töchter machten alle gute Partien, die Söhne waren alle gebildet und übten lukrative Berufe aus, nur der jüngste war unglücklich, weil er die Hausbäckerei übernehmen musste.